

8. Samkova, O.M. (2017). Transformatsiya sotsialnoho stereotypu profesiyi u protsesi navchannya ta praktychnoyi diyalnosti psykholoha [Transformation of the social stereotype of the profession in the process of training and practical activity of the psychologist]. *Candidate's thesis*. Kherson: KSU [in Ukrainian].

9. Sorokina, O. (2016). Zmist uyavlen studentiv-psykholohiv pro spetsyfyku maybutnoyi profesiynoyi diyalnosti [Content of ideas of students-psychologists about the specifics of future professional activity]. *Pedahohichnyy protses: teoriya i praktyka (Seriya: Psykholohiya)*. – *The pedagogical process: theory and practice (Series: Psychology)*. 54. 62–65 [in Ukrainian].

10. Turetska, Kh.I., Sazonova, O.V. (2019). Neyrofiziolohichne pidgruntya symvoldramy yak psykhodynamichnoho napryamku psykhoterapiyi [Neurophysiological background symbolizedramas as psychodynamic direction of psychotherapy]. *Visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Psykholohichni nauky"*. – *Scientific Bulletin of Kherson State University, Psychological Sciences Series*. 1. 244–249 [in Ukrainian].

11. Hilman, J. (2013). *Archetypal Psychology: Uniform Edition of the Writings of James Hillman*. Washington: Spring Publications. 160.

12. Jung, C.G. (1981). *The archetypes and the collective unconscious*. Princeton: Princeton University Press. 470.

13. Keirse, D. (1998). *Please Understand Me II: Temperament, Character, Intelligence*. Del Mar, CA: Prometheus Nemesis Book Company. 350.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2020.

The article was received 03 March 2020.

УДК 151.9.943

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-2-11>

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ – ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Шемчук Оксана Миколаївна,

здобувач, викладач кафедри військової загальної практики – сімейної медицини

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

va.shem@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0641-0313>

Метою статті є емпіричне дослідження формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі методики: визначення спрямованості особистості Б. Басса; «Типи мислення» (у модифікації Г. Резапкіної); діагностики практичної спрямованості мислення Л. Урванцева–Н. Володіної; визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге; діагностики комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2); опитувальники: «Мотивація успіху та страх невдачі» А. Реана тощо.

Результати. Виявлено позитивну динаміку якісних параметрів характеристик професійного мислення жінок експериментальної групи порівняно з контрольною: за показниками поняттєво-змістового критерію відбулося підвищення: здатності до узагальнення й аналізу та інтерпретації, просторової уяви, емоційної стійкості; за показниками мотиваційно-цільового критерію: орієнтованості на взаємодію, на завдання, спрямованості за класами командних, зв'язку та спостереження та технологічних військових спеціальностей; за показниками операційно-регуляційного критерію підвищення: комунікативних та організаторських схильностей, показників моделювання досягнення цілей; за показниками рефлексивно-оціночного критерію підвищення: професійної самооцінки тощо.

Висновки. Виявлено динаміку у співвідношенні провідних типів професійного мислення жінок-військовослужбовців ДПСУ експериментальної групи: зменшення прояву адаптаційно-орієнтувального типу та збільшення ресурсно-рефлексивного й продуктивно-творчого типів професійного мислення.

Доведено позитивний вплив та ефективність розробленої тренінгової програми щодо формування професійного мислення майбутніх молодших інспекторів прикордонної служби, відображеного у показниках змістових характеристик продуктивно-творчого та ресурсно-рефлексивного типів, більш повноцінного здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності щодо забезпечення прикордонного контролю.

Ключові слова: професійна діяльність, експериментальне дослідження, професійно-психологічний тренінг.

EMPIRICAL INVESTIGATION OF FORMATION OF PROFESSIONAL THINKING IN FUTURE YOUNGER SPECIALISTS – WOMEN SERVICEMEN OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE

Shemchuk Oksana Mykolaivna,

Applicant, Lecturer at the Department of Military General Practice – Family Medicine

National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

named after Bogdan Khmelnytsky

va.shem@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0641-0313>

The purpose of the article is an empirical study of the formation of professional thinking in future junior specialists – women servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine.

Methods. The following techniques were used to solve these tasks: determining the personality of B. Bass; “Types of thinking” (modified by G. Rezapkina); diagnostics of practical orientation of thinking of L. Urvantsev–N. Volodina; determination of stress resistance and social adaptation of Holmes and Rago; diagnostics of communicative and organizational inclinations (CBS-2); questionnaires: “The motivation for success and the fear of failure” by A. Rean and others.

Results. Positive dynamics of qualitative parameters of characteristics of professional thinking of women of the experimental group in comparison with the control were revealed: by the indicators of conceptual and content criterion there was an increase: ability to generalize and to analyse and interpret, spatial imagination, emotional stability; motivational-target criteria: engagement, task-oriented, team-oriented, communications and surveillance, and technological military specialties; according to the indicators of operational and regulatory criterion of increasing: communicative and organizational inclinations, indicators of modeling of achievement of goals; according to the indicators of the reflexive-evaluation criterion of raising: professional self-esteem, etc.

Conclusions. Dynamics in the ratio of the leading types of professional thinking of women servicemen of the SBGSU of the experimental group were revealed: reduction of the manifestation of adaptation-orientation type and increase of the resource-reflexive and productive-creative type of professional thinking.

The positive influence and effectiveness of the developed training program on forming the professional thinking of future junior border guards inspectors, reflected in the indicators of substantive characteristics of productive, creative and resource-reflective types, more complete implementation of administrative and jurisdictional activities on border control are proved.

Key words: *professional activity, experimental research, vocational-psychological training.*

Вступ

Складність професійної діяльності прикордонника полягає у потребі забезпечувати систему заходів на залізничному, автомобільному, морському, річковому, паромному, повітряному та пішохідному сполученні через державний кордон України. Якісне виконання завдань прикордонного контролю не обмежене визначеним алгоритмом дій прикордонників, не є рутинною механічною роботою складу зміни прикордонних нарядів щодо виявлення правопорушників і забезпечення безперервного пропуску учасників міжнародного руху, тому вимагає неабияких навичок і досвіду, професійної підготовки та практики.

З огляду на особливості напрямів професійної діяльності молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України та спираючись на дослідження професійної діяльності прикордонників, зазначимо про важливу роль формування професійного мислення молодших спеціалістів жінок-військовослужбовців, оскільки воно має певні розбіжності та особливості порівняно з професійним мисленням чоловіків.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

У контексті прикладних аспектів вивчення процесу мислення суб'єкта та втілення результату цього процесу в діяльності науковці розглядають різні види мислення (критичне, радіантне, творче, практичне, технічне, управлінське тощо). У контексті нашого дослідження важливими є праці, присвячені суто професійному мисленню. Йдеться про науковий доробок Т. Гури, Я. Крушельницької, В. Луцьова, Н. Пов'якель, які професійне мислення пов'язують із процесом професійного розвитку фахівця, набуття ним спеціальних професійних знань, умінь під час фахової підготовки та подальшої професіоналізації, що в сукупності уможливають ефективне розв'язання професійно зумовлених завдань, пошук та прийняття рішень у взаємозалежності з рівнем фахової підготовки, професійної компетентності та професіоналізму (Гура, 2014: 40–41; Крушельницька, 2003: 117; Луцьов, 2013: 22–23; Пов'якель, 2004: 12).

Незважаючи на численні ґрунтовні праці з різних аспектів мислення, нами не виявлено емпіричних досліджень сформованості професійного мислення (далі – ПМ)

у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ).

2. Методологія та методи

Для розв'язання поставлених завдань нами використовувалися такі методики: методика визначення спрямованості особистості (ОС) Б. Басса, короткий відбірковий тест В. Бузіна–Е. Вандерліка, методика «Типи мислення» (у модифікації Г. Резапкіної), методика діагностики практичної спрямованості мислення Л. Урванцева – Н. Володіної, професійно-особистісний опитувальник В. Петрова, методика визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге, Методика діагностики комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2), Методика дослідження локалізації контролю особистості – модифікований опитувальник «ЛК» О. Ксенофонтової, опитувальник «Мотивація успіху та страх невдачі» А. Реана, опитувальник В. Моросанової «Стильові особливості саморегуляції поведінки – ССП-98».

3. Результати та дискусії

Вибірку досліджуваних становили 234 особи. Середній вік досліджуваних – 23 роки. Загальна схема експериментального дослідження, співвідносна із завданнями, передбачала з'ясування змістових характеристик сформованості ПМ у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ та уточнення на основі його специфіки найбільш адекватних психологічних аспектів його розвитку.

Емпіричне дослідження припускало три етапи науково-пошукової роботи. Мета першого етапу (2010 – перша половина 2014 рр.) полягала у систематизації й концептуалізації досліджень з проблеми сформованості ПМ у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ, визначенні цілей, завдань, об'єкта, предмета і програми дослідження. Обґрунтовано методику емпіричного дослідження та підібрано психодіагностичний інструментарій.

Другий етап (друга половина 2013 – перша половина 2015 рр.) передбачав організацію і проведення пілотажного та констатувального експериментів, мета яких полягала, по-перше, у вивченні змістових характеристик сформованості професійного мислення майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ, його структури та ступеня виразності емпіричних індикаторів; по-друге, в отриманні нових емпіричних даних про особливості взаємозв'язків змістових характеристик професійного мислення; по-третє, у визначенні діагностичних факторів, що зумовлю-

ють сутнісний зміст сформованості професійного мислення, в основі якого лежать індивідуально-психічні особливості його компонентів.

На основі отриманих емпіричних даних було проаналізовано змістові характеристики сформованості компонентів професійного мислення майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ та відібрано групу методом ранжування в кількості 60 осіб. Для забезпечення валідності експерименту та достовірності порівняння емпіричних даних з їх числа виділено експериментальну та контрольну групи методом випадкових виборів за допомогою стратегії – рандомізації (Галян, 2001).

Третій етап (2015–2019 рр.) передбачав проведення формувального етапу дослідження, встановлення вихідних положень, що відображають індивідуальні відмінності контингенту досліджуваних, які виявляються у відповідних змістових характеристиках сформованості компонентів професійного мислення майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ, а також розробленні програми формування професійного мислення в процесі фахової підготовки.

На цьому етапі емпіричного дослідження з експериментальною групою проводився професійно-психологічний тренінг «Формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України» з метою формування та розвитку компонентів професійного мислення майбутніх прикордонників. З контрольною групою такий тренінг не проводився.

Розроблена програма професійно-психологічного тренінгу «Формування професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ» на основі змістових компонентів професійного мислення (за поняттєво-змістовим, мотиваційно-ціннісним, операційно-регуляційним, рефлексивно-оціночним критеріями) призначена для розвитку умінь та навичок, активної розумової і практичної діяльності, оволодіння формами конкретного інструментального практичного аналізу професійних ситуацій, закріплення професійних знань, підвищення професійної активності, сприяння досягненню професійної компетентності через формування здатності до переосмислення професійних завдань, мотиваційно-ціннісних, операційно-регуляційних, рефлексивно-оціночних основ професійного становлення та самореалізації.

Програма тренінгу складається зі вступної частини, чотирьох блоків, заключної

частини, основними завданнями якої визначено розвиток у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ: 1) змістових аспектів мисленневих процесів: здатності охоплювати різні прояви предмета діяльності, розширення мисленевого діапазону, уміння бачити проблему, розширення та поглиблення погляду на її сутність; співвідносити вектор мисленневої діяльності з рівнем операціоналізації набутих професійних знань (таких як глибина, дієвість, адекватність, гнучкість, повнота, структурованість) для конкретної ситуації або проблеми; розвиток оригінальності, спонтанної активності, швидкості, сприйнятливості, деталізації для успішного вирішення професійної проблеми; 2) мотиваційних основ досягнення професійної успішності, військово-професійної спрямованості та інтересу до прикордонної діяльності, осмисленого ставлення до життєво-професійних цінностей, стимулювання потреби професійної причетності, навичок ефективної професійно-рольової взаємодії; зняття бар'єрів сприйняття ґендерних уявлень щодо соціально-психологічних характеристик і соціальних ролей; відчуття задоволення досягнутим, формування конструктивних стандартів та вимог до себе та оточення; 3) навичок психологічної саморегуляції, нейтралізації афективних переживань, розвиток стресостійкості та адаптивного потенціалу, організаторських умінь та комунікативних навичок; формулювання професійних цілей, проектування значущих умов їх досягнення; 4) ініціативності, почуття особистісної причинності; стимулювання потреби особистісно-професійного саморозвитку, професійної самореалізації; навичок відрефлексування власних можливостей, здатності оцінювання результатів професійної діяльності на основі актуального і бажаного професійного майбутнього, корекції результатів діяльності.

Після професійно-психологічного тренінгу було проведено повторне тестування майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України експериментальної (надалі – ЕГ) та контрольної (надалі – КГ) груп з метою визначення ефективності застосування розробленого професійно-психологічного тренінгу «Формування професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ» шляхом порівняння емпіричних результатів тестування до та після тренінгу. Повторне тестування проводилося після завершення підготовки за спеціальністю «Молодший інспектор прикордонної служби», під час якого впроваджено тренінг, тому інтервал

між тренінгом та повторним тестуванням становив 3 місяці.

Аналіз результатів формувального експерименту дає підстави стверджувати про достатню ефективність професійно-психологічного тренінгу, а саме дає змогу встановити позитивну динаміку за показниками *поняттєво-змістового, мотиваційно-цільового, операційно-регуляційного та рефлексивно-оціночного* критеріїв.

З отриманих результатів спостерігаємо, що за показниками швидкості мислення та рухливості нервових процесів не відбулося значущої динаміки як у ЕГ, так і у КГ, лише у жінок із середнім рівнем розвитку швидкості мислення й рухливості нервових процесів показники змінилися на значущому рівні (з $26,2 \pm 5,4$ до $28,6 \pm 5,5$ при $p \leq 0,05$). Такі результати, з одного боку, свідчать про сталість показника швидкості мислення щодо можливості його розвитку, а з іншого – показують зв'язок із рухливістю нервових процесів, які також важко піддаються зміні.

Таким чином, результати дають змогу визначити, що суттєвим аспектом забезпечення високого рівня розвитку швидкості мислення майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ має бути врахування рівня розвитку цього показника під час проведення професійно-психологічного відбору для зарахування на службу.

З результатів повторного дослідження за *Методикою визначення спрямованості особистості (ОС) Б. Басса* спостерігаємо суттєве зростання показника орієнтованості на взаємодію (з $28,2 \pm 5,2$ до $30,4 \pm 5,4$ при $p \leq 0,05$), що свідчить про зростання у жінок прагнення підтримувати стосунки з людьми за будь-яких умов та їх орієнтації на конструктивну та плідну спільну діяльність. Також відзначаємо значуще збільшення показника орієнтованості на завдання (з $26,8 \pm 5,8$ до $28,3 \pm 5,9$ при $p \leq 0,05$), що відображає зростання прагнення до ефективного вирішення ділових проблем, виконання роботи якнайкраще, орієнтації на ділову співпрацю. Також така тенденція підтверджується динамікою розподілу досліджуваних ЕГ та КГ майбутніх молодших спеціалістів ДПСУ за переважними типами спрямованості.

Таким чином, відбулося суттєве збільшення жінок-військовослужбовців ЕГ, орієнтованих на взаємодію (з 36,6% до 43,3%) та орієнтованих на завдання (з 30% до 36,6%), а також зниження кількості жінок, орієнтованих на себе (з 33,3% до 20%), що загалом свідчить про вплив тренінгової роботи. У КГ майбутніх молодших

спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ за переважними типами спрямованості значущої динаміки не виявлено.

За *Коротким відбірковим тестом В. Бузіна–Е. Вандерліка (КВТ)* результати повторного дослідження засвідчили динаміку загального рівня розумових здібностей досліджуваних жінок ЕГ та КГ майбутніх молодших спеціалістів ДПСУ, що показує складність їх розвитку, з одного боку, та недостатню тривалість для цього тренінгової програми – з іншого. Водночас доцільно також зазначити і про несензитивність такого віку щодо розвитку розумових здібностей та загального рівня інтелекту.

Виявлено значущу позитивну динаміку окремих мисленневих процесів у ЕГ жінок-військовослужбовців ДПСУ, зокрема відбулося підвищення здатності до узагальнення (з 0,63 до 0,75 при $p \leq 0,05$), що свідчить про покращення їхніх можливостей узагальнювати й аналізувати різноманітні матеріали, що вимагає абстрагування й переходу до інтерпретації смислів конкретної фрази, встановлення нових конкретних формулювань. Також відбулося збільшення рівня розвитку просторової уяви (з 0,53 до 0,69 при $p \leq 0,05$), яка дає змогу більш якісно розв'язувати завдання, які передбачають операції у двовимірному просторі. Водночас відбулося значуще пониження показників емоційного компонента мислення і відволікання (з 0,82 до 0,68 при $p \leq 0,05$), що свідчить про підвищення стійкості до емоційного реагування на завдання, що може заважати бути спрямованими на об'єкт. За рештою показників не спостерігається значущої динаміки, тому такі параметри мислення, як гнучкість, здатність до переключення, швидкість і точність сприйняття, розподіл і концентрація уваги виявилися досить сталими до розвитку та вимагають більш тривалої психокорекційної роботи. У КГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ за параметрами мислення значущої динаміки не виявлено.

За методикою *Типи мислення (у модифікації Г. Резапкіної)* визначено особливості динаміки розвитку типів мислення досліджуваних жінок ЕГ та КГ майбутніх молодших спеціалістів ДПСУ. Як видно за результатами повторного тестування, відбулися позитивні значущі зміни розвитку типів мислення у ЕГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ після проведення тренінгу. Зокрема, відзначається зростання показників абстрактно-символічного мислення (з $5,2 \pm 1,8$ до $6,5 \pm 1,7$ при $p \leq 0,05$), що дозволить більш якісно засвоювати інформацію за допомо-

гою формалізованого кодування й оперування під час аналізування даних.

Також відбулося значуще підвищення показника словесно-логічного мислення жінок-військовослужбовців ЕГ (з $6,5 \pm 2,3$ до $7,2 \pm 2,2$ при $p \leq 0,05$), що визначає збільшення якості формулювання власних думок, позиції, доводів й донесення їх до опонента під час професійної діяльності.

Результати динаміки розвитку наочно-образного мислення жінок-військовослужбовців ЕГ (з $5,7 \pm 1,9$ до $6,8 \pm 1,7$ при $p \leq 0,05$) свідчать про підвищення їх здатності утворювати образні зв'язки між явищами та подіями в процесі професійної діяльності.

Суттєво також відбулося збільшення показника креативного мислення жінок-військовослужбовців ЕГ (з $6,3 \pm 2,1$ до $7,9 \pm 2,4$ при $p \leq 0,05$), яке дає змогу більш ефективно знаходити творчі та нестандартні варіанти розв'язання різноманітних професійних завдань та ситуацій.

Рівень розвитку предметно-дійового мислення жінок-військовослужбовців ЕГ не показав значущих змін. Також досліджувани показники типів мислення мали лише природні незначущі зміни в КГ досліджуваних майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ.

Повторне дослідження за *Методикою діагностики практичної спрямованості мислення Л. Урванцева–Н. Володіної* виявило, що значущі зміни в показниках відбулися лише у жінок-військовослужбовців ЕГ із середнім рівнем практичної спрямованості мислення (з $17,8 \pm 4,3$ до $21,5 \pm 4,8$ при $p \leq 0,01$).

Як показали здобуті результати розподілу, у ЕГ жінок-військовослужбовців ДПСУ виявлено значуще підвищення осіб з високим рівнем розвитку практичної спрямованості мислення (з 20% до 26,6% при $p \leq 0,05$) та із середнім рівнем (з 43,3% до 53,3% при $p \leq 0,05$), а з низьким рівнем розвитку практичної спрямованості мислення кількість жінок-військовослужбовців ДПСУ у ЕГ, навпаки, значущо знизилася (з 36,6% до 20% при $p \leq 0,05$). У КГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ не спостерігаються значущі зміни показників розвитку практичної спрямованості мислення та його розподілу.

Результати повторного дослідження за *Професійно-особистісним опитувальником В. Петрова* показали динаміку переважаючої орієнтації в спрямованості особистості досліджуваних ЕГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ. Так, відбулося підвищення показників за рівнем розвитку командних спеціаль-

ностей (з $3,5 \pm 1,2$ до $4,9 \pm 1,3$ при $p \leq 0,05$), що може свідчити про оволодіння жінками навичками оперативного прийняття практичних рішень в умовах професійної обстановки, здатності брати на себе відповідальність, організацію роботи тощо. Також виявлено підвищення показників схильності до спеціальностей зв'язку та спостереження (з $5,5 \pm 1,8$ до $6,7 \pm 2,1$ при $p \leq 0,05$), що визначає розвиток спостережливості та уважності під час виконання професійних завдань. Відбулося значуще зростання показника схильності до технологічних спеціальностей (з $5,6 \pm 2,2$ до $6,7 \pm 2,4$ при $p \leq 0,05$). У КГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ не спостерігається значущої динаміки показників розвитку схильностей до класів основних східних військових спеціальностей.

Аналіз результатів повторного дослідження за *Методикою визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге* дав змогу виявити динаміку у ЕГ жінок-військовослужбовців ДПСУ, після проведення тренінгу показники за високим рівнем розвитку стресостійкості та соціальної адаптації залишилися без значущих змін. Водночас суттєво покращилися показники осіб з пороговим рівнем (з $240,7 \pm 23,5$ до $228,4 \pm 22,8$ при $p \leq 0,05$) та з низьким рівнем на рівні вразливості (з $314,2 \pm 34,5$ до $301,5 \pm 32,7$ при $p \leq 0,05$), що свідчить про підвищення здатності опору стресу та адаптованості на тлі індивідуальної сприйнятливості до стресових життєвих обставин.

Разом із тим слід відзначити значущу позитивну динаміку розподілу за рівнями розвитку стресостійкості та соціальної адаптації у ЕГ жінок-військовослужбовців ДПСУ. Так, відбулося значуще підвищення осіб з високим рівнем розвитку стресостійкості та соціальної адаптації (з 23,3% до 30% при $p \leq 0,05$) та з пороговим рівнем (з 46,6% до 50% при $p \leq 0,05$), а з низьким рівнем розвитку стресостійкості та соціальної адаптації кількість жінок-військовослужбовців ДПСУ в ЕГ, навпаки, значущо знизилася (з 30% до 20% при $p \leq 0,05$). У КГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ не спостерігається значущої динаміки показників розвитку стресостійкості та соціальної адаптації.

Повторне тестування за методикою *Діагностики комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2)* показало особливість динаміки організаторських та комунікативних якостей майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ.

Отримані емпіричні результати повторного дослідження після тренінгового впливу показують позитивну значущу динаміку у ЕГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ як комунікативних схильностей (з $16,7 \pm 4,8$ до $18,6 \pm 5,2$ при $p \leq 0,05$), так і організаторських схильностей (з $12,6 \pm 4,4$ до $15,7 \pm 4,8$ при $p \leq 0,05$). Це загалом показує, з одного боку, збільшення їх здатності орієнтуватися в новій обстановці, вступати в контакт, розширювати коло своїх знайомих, допомагати оточенню та проявляти ініціативу під час налагодження професійної комунікації. А з іншого боку, покращення виявленого на констатувальному етапі дослідження недостатнього прояву організаторських схильностей, що є важливим у професійній взаємодії за прийняття рішень у складних, нестандартних ситуаціях. У КГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ не спостерігається значущої динаміки показників розвитку комунікативних та організаторських схильностей, що свідчить про природну динаміку.

Результати повторного тестування за методикою *Дослідження локалізації контролю особистості – модифікований опитувальник «ЛК» О. Ксенофонтової* показали особливості динаміки локусу контролю майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ, а саме відбулося значуще підвищення показника *загальної інтернальності* (з $33,2 \pm 5,4$ до $35,5 \pm 6,3$ при $p \leq 0,05$), що свідчить про вплив тренінгу на розвиток відповідального ставлення до виконання поставлених професійних завдань, самостійності та прагнення до більш ефективних результатів діяльності, незважаючи на відсутність зовнішнього контролю з боку сторонніх осіб.

Також виявлено збільшення показників за окремими шкалами у ЕГ жінок-військовослужбовців ДПСУ, зокрема *інтернальності у сфері досягнень* (з $5,8 \pm 2,1$ до $6,9 \pm 2,3$ при $p \leq 0,05$), що свідчить про розвиток орієнтування на досягнення суттєвих показників майбутньої професійної діяльності, в основі якої переконання про те, що саме вони особисто є причиною своїх досягнень, тому готові докладати більше зусиль для втілення позитивних результатів у майбутній професійній діяльності.

Позитивна тенденція і в розвитку *інтернальності в професійній діяльності* (з $10,5 \pm 4,6$ до $12,1 \pm 4,6$ при $p \leq 0,05$), що показує підвищення впевненості про залежність здобутих успіхів та досягнень у професійній діяльності від якості виконуваних ними дій, а також здатності до прийняття відповідальності на себе в процесі

професійної діяльності, протистояти труднощам, віднаходити причини і способи досягнення необхідного професійного результату, у тому числі під дією стресових чинників, обмеження часу та ресурсів.

Відбулося значуще підвищення показників за шкалою *готовності до самостійного планування, здійснення діяльності і відповідальності за неї* в ЕГ жінок-військовослужбовців (з $6,7 \pm 2,3$ до $7,8 \pm 3,1$ при $p \leq 0,05$), що свідчить про зростання особистої відповідальності в плануванні професійної діяльності та її виконання, що в майбутньому дасть змогу краще справлятися з поточними завданнями й тими, що раптово виникають.

За рештою шкал локусу контролю не виявлено значущої динаміки у ЕГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ. Також не спостерігається значущої динаміки показників у КГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ, які не брали участі в тренінговій роботі.

Отже, можемо відзначити позитивний вплив тренінгової роботи щодо розвитку у ЕГ жінок-військовослужбовців ДПСУ професійної активності, здатності бути більш діяльними, активного прагнення до виконання намічених планів, мобілізації на подолання виникаючих перешкод на шляху до професійної мети, на основі зростання професійної самооцінки та здатності налаштувати себе на успіх, оцінки своїх професійно важливих якостей, прагненні їх розвитку, цілеспрямованої поведінки та активізації зусиль, спрямованих на досягнення бажаного результату.

Результати повторного дослідження за Опитувальником «Мотивація успіху та страх невдачі» А. Реана показали динаміку мотивації досягнення успіху у ЕГ жінок-військовослужбовців ДПСУ (з $13,9 \pm 4,4$ до $15,1 \pm 4,8$ при $p \leq 0,05$), що свідчить про зростання їх прагнення до досягнення конструктивного, позитивного результату в професійній діяльності на основі підвищення впевненості в своїх силах, зростанні відповідальності, активності та ініціативності. Це призводить до більшої наполегливості в досягненні мети, професійної цілеспрямованості, орієнтуванні на успішність майбутньої професійної діяльності, відчутті професійні досягнення, готовності ставити перед собою довгострокові, проміжні й близькі цілі, визначати тактику і стратегію їх досягнення, а головне – робити реальні дії щодо їх втілення.

У КГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ не спостерігається значущої динаміки показників розвитку мотивації на успіх, що свідчить про природну динаміку.

Повторне дослідження показників саморегуляції поведінки за опитувальником В. Моросанової «Стильові особливості саморегуляції поведінки – ССП-98» дало змогу визначити її динаміку та індивідуальні профілі у ЕГ та КГ майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ, зокрема спостерігається позитивна значуща динаміка розвитку саморегуляції у ЕГ жінок-військовослужбовців ДПСУ після проведення тренінгової роботи. Крім цього, відбулося підвищення рівня «*моделювання (М)*» (з $4,3 \pm 1,6$ до $5,9 \pm 2,4$ при $p \leq 0,05$) як індивідуального ступеня розвитку уявлень про зовнішні та внутрішні умови досягнення цілей, ступінь їх усвідомленості, деталізації й адекватності. Це свідчить про підвищення їх здатності виділяти значущі умови досягнення цілей діяльності й узгоджувати їх з поточними та майбутніми програмами діяльності.

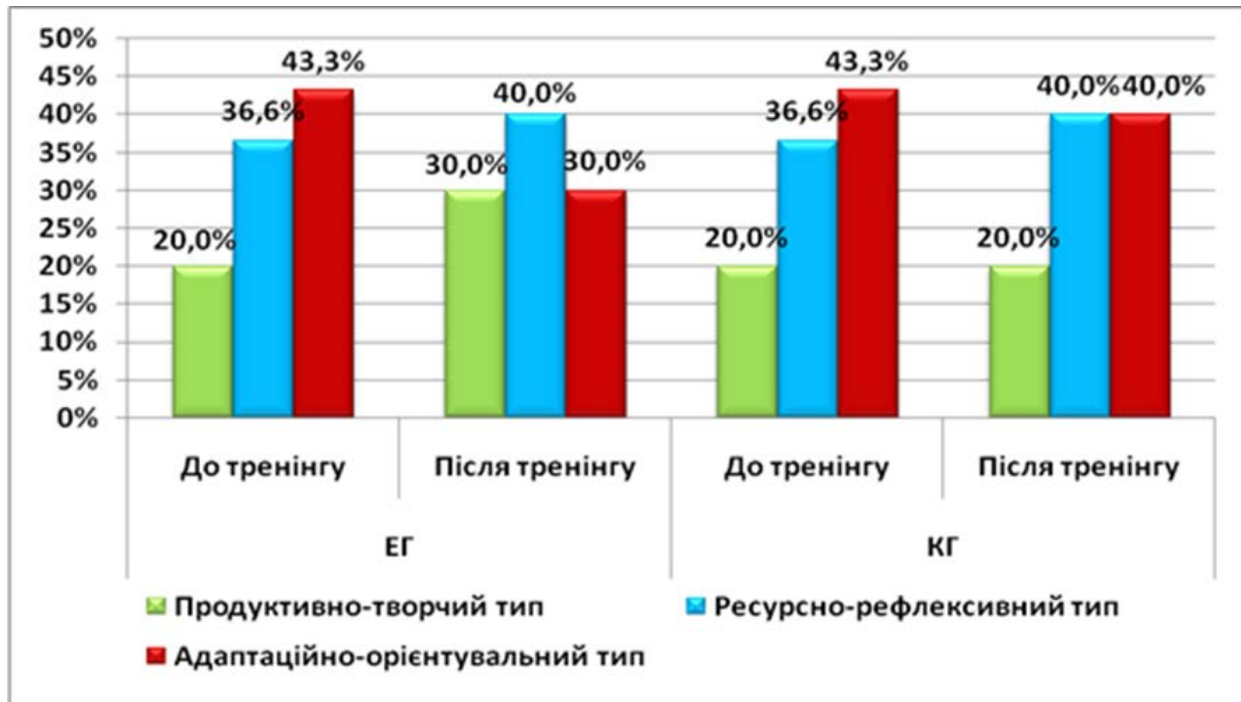
Разом із тим відбулося збільшення показника «*оцінювання і корекція результатів (Ор)*» (з $5,8 \pm 1,7$ до $6,9 \pm 2,1$ при $p \leq 0,05$) як виразності індивідуальної розвиненості й адекватності оцінки жінок-військовослужбовців ДПСУ себе і результатів своєї діяльності та поведінки. Це свідчить про позитивний розвиток адекватної професійної самооцінки, формування стійких критеріїв оцінювання результатів власної професійної діяльності, здатності виявляти причини неузгодження результатів з метою діяльності, більш гнучко адаптуватися до швидкоплинних умов професійного середовища.

Також спостерігається підвищення рівня розвитку «*гнучкості (Г)*» (з $5,6 \pm 1,2$ до $6,7 \pm 2,1$ при $p \leq 0,05$) як рівня сформованості регуляторної гнучкості – здатності жінок-військовослужбовців ДПСУ перебудовувати, вносити корективи в систему саморегуляції за зміни зовнішніх і внутрішніх умов професійного середовища. Це показує позитивний розвиток здатності реагувати на динамічну зміну умов професійного середовища, на можливі невдачі та виникаючі за нестандартних ситуацій труднощі у мінливих, динамічних обставинах професійної діяльності.

Отже, відзначається позитивна динаміка показників за тими шкалами, результати за якими на констатувальному етапі дослідження були у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ значно нижчими. За рештою шкал методики не відбулося значущої динаміки показників.

Загалом же відбулося підвищення показника загальної саморегуляції (з $34,9 \pm 5,1$ до $36,8 \pm 6,2$ при $p \leq 0,05$), що свідчить про її зростання за результатами тренінгової роботи у ЕГ, оскільки у КГ майбутніх

Рис. 1. Динаміка співвідношення типів професійного мислення жінок-військовослужбовців ДПСУ

молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ не спостерігається значущої динаміки показників розвитку саморегуляції.

Крім цього, закономірно відбулися деякі зміни типового профілю саморегуляції майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ.

Загалом сам тип профілю залишився з характерними більш високими показниками розвитку процесів планування цілей і програмування дій порівняно з моделюванням значущих умов досягнення цілей і оцінюванням результатів дій, але на відміну від констатувального етапу дослідження, після тренінгового впливу суттєво зросли показники моделювання значущих умов досягнення цілей (М) (з $4,3 \pm 1,6$ до $5,9 \pm 2,4$ при $p \leq 0,05$) та оцінювання результатів дій (Ор) (з $5,8 \pm 1,7$ до $6,9 \pm 2,1$ при $p \leq 0,05$).

Висновки

Таким чином, за результатами тренінгової роботи відбулося деяке вирівнювання профілю саморегуляції, що сприяло оптимізації знижених показників моделювання та оцінювання результатів власних дій. Тому можна зазначити про збільшення здатності ЕГ жінок-військовослужбовців ДПСУ оцінювати зовнішні обставини, а також об'єктивні умови виконання

діяльності, особливо в умовах обмеженого часу, значна частина якого має бути приділена завчасному оцінюванню всіх можливих варіантів розвитку подій, їх аналізу та розробленні на цій основі оптимального плану виконання професійних завдань.

За результатами проведення розробленого професійно-психологічного тренінгу «Формування професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ» у ЕГ відбулися позитивні зміни в розвитку змістових характеристик професійного мислення жінок-військовослужбовців ДПСУ за системою критеріїв емпіричного дослідження, що викладені нами на рисунку 1 (рис. 1).

Визначено, що загалом результати тренінгової роботи дали змогу сформувати більш ефективне професійне мислення майбутніх молодших інспекторів прикордонної служби, відображене у показниках змістових характеристик продуктивно-творчого та ресурсно-рефлексивного типів мислення, які здатні забезпечити більш повноцінне здійснення досліджуваними адміністративно-юрисдикційної діяльності щодо забезпечення прикордонного контролю, їх спроможності до організації та узгодження дій як зі своїми колегами, так і зі старшими начальниками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галян І.М. Психодіагностика : навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : «Академвидав», 2011. 464 с.
2. Гура Т.Є. Психологія розвитку професійного мислення у майбутніх психологів у процесі фахової підготовки : автореф. дис. д-ра психол. наук : 19.00.07 ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2014. 44 с.
3. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 320 с.
4. Крушельницька Я.В. Фізіологія і психологія праці : підручник. Київ : КНЕУ, 2003. 367 с.
5. Луньов В.Є. Психологічні особливості становлення професійного мислення особистості у системі органів Внутрішніх справ України : автореф. дис. канд. псих. наук : 19.00.01 ; Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2013. 29 с.
6. Максименко С.Д., Носенко Е.Л. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
7. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики : підручник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2012. 464 с.
8. Пов'якель Н.І. Саморегуляція професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 ; Нац. педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2004. 40 с.
9. Робоча навчальна програма підготовки молодших інспекторів прикордонної служби 2 категорії з терміном підготовки 3 місяці у Головному центрі підготовки особового складу. Черкаси : Гол. ц-тр підгот. о/с ДПСУ ім. г л/м-ра І. Момота. 2018. 55 с.
10. Робоча навчальна програма підготовки за спеціальністю «Молодший інспектор прикордонної служби» в рамках проекту «Нове обличчя кордону». Черкаси : Гол. ц-тр підгот. о/с ДПСУ ім. г л/м-ра І. Момота. 2018. 82 с.
11. Як планувати власну професійну кар'єру : методичні рекомендації / Байдулін В.Б., Злочевська Л.С., Торчевська Н.В. Київ : ІПТО НАПН України, 2019. 80 с.

REFERENCES:

1. Halian, I.M. (2011). *Psychodiagnostics [Psychodiagnostics]: navch. posib.* 2-he vyd. Kyiv: "Akademvydav", 2011. 464 s. [in Ukrainian].
2. Hura, T.Ye. (2014). *Psychology of the development of professional thinking in future psychologists in the process of professional training*: avtoref. dys. d-ra psykhol. nauk: 19.00.07. Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. Kyiv. 44 s. [in Ukrainian]
3. Druzhinin, V.N. (2002). *Eksperymental'naya psichologiya [Experimental psychology]*. Sankt-Peterburg: Piter, 2002. 320 s. [in Russian].
4. Krushelnytska, Ya.V. (2003). *Fiziologhiia i psichologhiia pratsi [Physiology and psychology of work]: pidruchnyk.* Kyiv: KNEU. 367 s. [in Ukrainian].
5. Lunov, V.Ye. (2013). *Psichologhichni osoblyvosti stanovlennia profesiinoho myslennia osobystosti u systemi orhaniv Vnutrishnikh Sprav Ukrainy [Psychological peculiarities of formation of professional thinking of personality in the system of bodies of Internal Affairs of Ukraine]: avtoref. dys. kand. psyk. nauk: 19.00.01.* Odes. nats. un-t im. I.I. Mechnykova. Odesa [in Ukrainian].
6. Maksymenko, S.D., Nosenko, E.L. (2008). *Eksperymentalna psichologhiia [Experimental psychology]: pidruchnyk.* Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
7. Morhun, V.F. Titov, I.H. (2012). *Osnovy psichologhichnoi diahnostryky [Basics of psychological diagnostics]: pidruchnyk.* Kyiv: Vydavnychii Dim "Slovo" [in Ukrainian].
8. Poviakel, N.I. (2004). *Samorehuliatsiia profesiinoho myslennia v systemi fakhovoi pidhotovky praktychnykh psichologhiv [Self-regulation of professional thinking in the system of professional training of practical psychologists]: avtoref. dys. ... d-ra psykhol. nauk : 19.00.07 Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova.* Kyiv [in Ukrainian].
9. Robocha navchalna prohrama pidhotovky molodshykh inspektoriv prykordonnoi sluzhby 2 katehorii z terminom pidhotovky 3 misiatsi u Holovnomu tsentri pidhotovky osobovoho skladu (2018). [Curriculum for junior border inspectors of the 2nd category with a training period of 3 months at the Main Personnel Training Center]. Cherkasy: Hol. ts-tr pidhot. o/s DPSU im. h l/m-ra I. Momota [in Ukrainian].
10. Robocha navchalna prohrama pidhotovky za spetsialnistiu "Molodshyi inspektor prykordonnoi sluzhby" v ramkakh proektu "Nove oblychchia kordonu" (2018). [Work program of training in the specialty "Junior Border Inspector" within the project "New Frontier Face"]. Cherkasy: Hol. ts-tr pidhot. o/s DPSU im. h l/m-ra I. Momota [in Ukrainian].
11. Yak planuvaty vlasnu profesiinu karieru (2019). [How to plan your own professional career]: metodychni rekomendatsii / Baidulin V.B., Zlochevska L.S., Torchevska N.V. Kyiv: IPTO NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.03.2020.

The article was received 04 March 2020.